

Hadd fejezem be ezt a tanulmányt a *Spártai vers a történelmi munkamegosztásról* című soraimmal:

*Ez a nagy-nagy hangú jó lesz a hadaknak.  
E jámbor, halk szavú? Kell majd áldozatnak.*

**SZALAY KÁROLY**

## Intarzia és rekonstrukció

KARINTHY FRIGYES SZÜLETÉSE,  
CSALÁDI KÖRÜLMÉNYEI ÉS ELSŐ ÉLMÉNYEI BUDAPESTEN

(Karinthy Frigyes című monográfiám megjelenése után (1961) továbbfolytatam az író életrajzi adatainak gyűjtését. Sikerült kapcsolatba kerülnöm külföldön élő testvéreivel, ismerőseivel. A tőlük kapott adatokat levéltári, emlékiratbeli, sajtódokumentációs adatokkal kiegészítve, a különböző tényeket és adatokat összeillesztve alakult ki az alábbi életrajzi részlet.)

1887. június 25-én reggel hét óra tájt, a VII. kerület Damjanich utca 25. (mások szerint 27.) szám alatti bérlakásban, Karinthy József Ganz-gyári tisztviselő lakásán a megszokott nyugtalanság uralkodott.

A négy kislányt, a tízesztendős Elzát, a hétéves Adát, a négyéves Gizit és a kétesztendős Emmi Mari, a cseléd lány már felöltöztette és betelerelte az ebédlőbe, ahol a papa az asztalnál ült, szürke nyári ruhában, fehér ingben, nyakkendővel. A gyerekek libasorban elhaladva, kezét csókoltak a papának, aki azonban ezt talán észre sem vette, mert hosszú ideje a tejeskávéját kevergette és elmerülten nézegette a reggeli újságot.

A napi hírek aligha kötötték le a figyelmét. Átsiklott a *Habarodás Keleten* című külpolitikai összefoglalón, az ázsiai, az egyiptomi, a bolgár és a szerb fejleményekről szóló elmefuttatásoknak csak a ritkán szedett mondatait olvasta el. Éppen csak beleolvasott a *Kontra Jókai* című kis pamfletbe. A köztiszteletben álló agg mesemondó Tiszához szegődött főkortesnek, s ezért fölzúdult ellene a közvélemény. A hajnali, farkasvölgyi tüzesetről szóló tudósítást viszont végigolvasta. Nemcsak özvegy Barocsky Lőrincné háza égett le, hanem a közeli tarló is tüzet fogott. Átfutotta Murai Károly humoros regényének napi adagját, aztán az asztalra tette az újságot és a félig telt csészét otthagynva, az ablakhoz ment.

A hőmérő tizennyolc fokot mutatott. Lenézett az utcára. Egy omnibuszt és egy lovaskocsit látott, néhány gyalogost, különben csendes volt minden. Az égen egyetlen felhőfoslány sem zavarta a tiszta kékséget.

— Mari! Vigye ki a gyerekeket a ligetbe. Az asztalra tettem egy koronát. Vehet-

---

90 éve született Karinthy Frigyes.

nek rajta mindenkinek egy pohár tejet, az ötven krajcár, öt kiflit, az húsz krajcár és még marad annyi pénzük, hogy a lóvasútra is fölülhetnek. Délre pedig vigye a lányokat Gerlin tantihoz.

A végszóra Angi néni érkezett meg.

— Mari! Még mindig itthon vannak? Rohanjanak Gerlin tantihoz, konflissal persze és maga rögtön fordul vissza. Minden pillanatban megkezdődhet a szülés, s magára szükség van. Józsi, te pedig indulj, elkéssel a gyárból.

Karinthy József szórakozottan dörmögött valamit és elment.

— A nagyságos úr elfelejtett pénzt adni. Miből fizessem ki a konflist?

— Elfelejtett, már megint elfelejtett. Mindig másfelé jár az esze, mintha nem is neki születne meg rögtön az ötödik gyereke... istenem, mikor jön már le ez az ember a felhők közül? Na, itt van két korona. Siessen. Ha megvan a baba, ne feledje, telegrammot ad föl Bécsbe Helén nagyságának. Itt lehetne már ő is. Minden baj mindig rámszakad.

Karinthy József negyvenegy esztendő volt ebben az időben. A kor divatjának megfelelően körszakállt viselt, s angol divat szerint öltözött. Viselkedése tartózkodó, modora hűvös. Csöndes és nyugodt ember volt, példás tisztviselő, aki azonban örökösen filozófiai kérdéseken töprengett. Angi néni méltatlankodása nem volt alaptalan. Valóban a fellegekben járt, és képtelen volt a legkisebb praktikus cselekedetre is. Aznap minden bizonnyal fölülmulta önmagát, amikor Marit a gyerekekkel a ligetbe küldte. Már régen avatkozott bele ilyen mélyrehatóan a család mindennapi életébe. Arra igazán nem gondolhatott, hogy a legrosszabbkor és a legrosszabb megoldást választva.

Angolos eleganciája és hűvös nyugalma nyughatatlan, kielégületlen lelket takart. Tizenkilenc éves korában megszökött hazulról és katonának állt. Komolyan vette ugyanis azt a szállóigét, hogy minden közlegény a borjújában hordja a marsallbotot. De majdnem egy évtizedes katonáskodás után még őrmesteri rangig sem vitte, pedig nagyerejű, szívós és rendkívüli testalkatú ember volt, eszményi katonatermet. Őt azonban a katonáskodás sohasem tudta igazán lekötni, miközben bejárta fél Európát, nem a katonai előmenetelén fáradozott, hanem templomokat és könyvtárakat bűjt és megtanult négy nyelvet. A hetvenes évek elején aztán leszerelt és hazajött Pestre. Egy obsitos katona milyen pályát is választhat magának? Egy Múzeum körüti antikváriumba szegődött segédnek, s minden szabad idejében a könyveket bújta. Itt talált rá leendő felesége, Engel Karolina. Igazi széplélek, a szó múlt századvégi értelmében. Rajongott a könyvekért, kivált a poézist és a szentimentális regényeket szerette.

Gyenge és törékeny alkat volt. A híres és gazdag bécsi és pesti Engel család szegény rokona, akit azonban igazi úri kisasszonynak neveltek. Zongorázott és szépen festett, ügyesen kézimunkázott. A Múzeum körüti sötét kis antikváriumba egyre gyakrabban betévedt, mert leküzdhetetlen vonzalmat érzett Comte pozitívista filozófiája iránt, amit a jóképű, fekete körszakállas boltisegéd volt szíves neki előadni. A legmeggyőzőbben azonban arról tájékoztatta őt a kopott ruhás ifjú, hogy életének egyetlen célja van csak, az abszolút igazságot akarja megtalálni.

Mindenki fantasztának tartotta a fiatalembert, egyedül Karolina nem, aminek az lett a következménye, hogy 1875-ben összeházasodtak. Szűkösen éltek a segédi keresetből, s mikor első gyermekük megszületett, nyilvánvaló lett, tenni kell valamit. Ezt a legjobbkor határozta el. Akkoriban az ipari fejlődés nagy lendületet vett Budapesten. Az üzemek nemcsak mérnököt, munkást, hanem külföldi piacot is kerestek, ehhez azonban több nyelven tudó levelezőkre is szükségük volt. Karinthy József egy újsághirdetésre jelentkezett a Ganz-gyárban, kipróbálták és ottfogták. Szépen haladt előre, pontos tisztviselőnek bizonyult, nyelvtudása, széles ismeretköre megfizethetetlen volt a rohamosan fejlődő gyárnak.

Jólétük azonban nem sokáig tartott. Mindenáron fiúgyermeket akart Karinthy József, s egymásután születtek a lányok. Eltartotta ugyan népes családját a tisztviselői fizetésből, de szerényen. Fényűző életmódra, szórakozásra nem futotta. Még

szerencse, hogy a két (pesti és bécsi) nagynéni imádta a kislányokat és nemcsak a nyári szünidőre, hanem minden iskolai szünetre is magukhoz vették őket.

Június 25-én tehát, mire hazaért a gyárból az apa, már egy kisfiú kiabált a pólýában (akit később a Deák tér 4. szám alatti evangélikus templomban kereszteltek meg július 23-án, a Frigyes Ernő névre).

Másnap, vasárnap délelőtt kivételesen otthon maradt az apa, nem ment be az Akadémiára, ahol ilyenkor a filozófiai társaság tartotta rendes heti összefüveteit.

Karinthy Frigyes első négy-öt esztendejéről keveset tudunk. Az e korszakból származó emlékképei úgyszólván mind az édesanya alakjához kötődtek. „Dühösen és acsarkodva kapálózom, mint valami sovány kandúrmacska a túlzott anyai szeretet ellen: anyám szenvedélyesen ölel és csókol, szeretve harcol velem, és én mindenáron le akarok jutni a földre, sértődötten és lázadozva, hogy személyes szabadságomban akadályoznak.”

Meglett férfi korában is kegyelettel őrizte azonban egy csöndes vasárnap délután emlékét. A nővérek Bécsben vagy Pesten voltak valamelyik nagynéninél, a kis József a másik szobában aludt — kéthónapos lehetett —, a papa talán a kaszinóban diskurálhatott, a cselédlány a ligetben szórakozott. Egyedül maradt az anyjával. A mamának jó kedve volt, táncolt és énekelt. Nagyon szép volt a hangja, a lányok is úgy őrizték meg őt emlékezetükben, mint nagyon szép, elragadó asszonyt. Gizi nyolcvanéves korában még mindig maga elé tudta képzelni, s Pálmai Ilkára, az akkori idők legendásan szép színésznőjére emlékeztette az anyja alakja.

Mama Frigyesel játszott azon a délutánon. Megfogta a kezét, táncolt vele, aztán kiszaladt a cselédszobába, s a szekrényből elővette a kis falusi lányka kék pruszlíkját, százáncú rokolyáját és piros csizmáját, fölöltözött és beperdült a nagyszobába, a hatalmas álló tükör elé és Blaha Lujzát utánózva, csípőre tett kézzel énekelte, hogy „valamit mondok én magának”.

A gyerekek vágyakozással és szeretettel gondoltak vissza a mamára. A lányok eszményképüknek tartották, Frigyes pedig a „béke és biztonság”, a „melegség és a szeretet” érzésének az emlékét őrizte meg róla. „Hányszor voltak együtt, az anya és a gyerekek!” Az apa a szomszéd szobában dolgozott, vagy a könyvtárban olvasott. Ők már megvacsoráztak, de az ebédlőben maradtak, a nagy „körégő” fényében, az ovális asztal körül ültek, s a mama, hogy szórakoztassa őket, „néhány figurás rokon modorát utánózta”. A lányok „jobbra-balra dőltek neveltükben, csak a kis Frigyes maradt komoly, és önfeledten figyelte az ábrázolás művészetét”.

Aztán egyszerre végeszakadt a boldog gyerekeknek. A mama a hálósobában feküdt, Jozsele Bécsben volt, a lányok fontoskodva és suttogva mászkáltak a lakásban. Papa el sem mozdult mama mellől. Csöngettek, két fekete óriás jelent meg az ajtóban, betegszállító hordággal, bementek a mama szobájába, megjelentek ismét, mama a hordágyon, valószínűtlen magasságban lebegett, Frigyes nem is tudott az arcába tekinteni, csak a hangját hallotta, amint nevéen szólította, a hang messziről és mintha a felhők közül hallatszott volna, sírt, a mama tőle búcsúzott, a papa becsukta mögöttük az ajtót és eltűnt ő is.

Frigyes a hálósobába szaladt, kezébe kapta az éjjeli szekrényen felejtett orvos-ságos üvegeket, forgatta, vizsgálta őket, titkukat kutatta. Aztán egy kockacukorra málnaszörpöt csöpögtetett és megette.

A klinikán látta utoljára élve az anyját. Éppen csak az arcélét. Az arca sápadtan és hidegen simult a párnára. Az apa föléhajolt és ezt suttogta: itt van ő is. Elhoztam Fricit. — Tudom — válaszolta az anya, de nem fordult feléje és a kezét sem nyújtotta neki.

Azzal a szorongató, fájdalmas, nyugtalanító érzéssel távozott a betegágytól, engedve a ráncigáló erőszaknak, hogy a mama mind a kettőjükre haragszik valamiért, és ez az érzés nem hagyta nyugodni.

Szörnyűséges, rossz álmoktól terhes éjszaka következett. Korán fölébredt, tekintett az ablakon. Künt esett az eső. Apa az előszobában matatott. Felöltőt vett magára, a kalapját kereste. Csöngettek. Az utóbbi időben mindig iszonyattal töltötte

el a csöngetés. Fekete ruhás ember jött be és nagyon halkán suttogott valamit apának. Frigyes az előszobaajtóban állt hálóingben és mezítláb, senki sem törődött vele. Apa se. Csak azt látta, hogy a papa hirtelen megfordul, elrohan mellette, majdnem föltasztatva őt, sűrölva a keze fejével a vállát, őt észre sem veszi, az idősebb nővérhez lép, aki hajnal óta ütögette a zongora billentyűit szórakozottan. A nagy, fekete ruhás ember a bejárati ajtóban állt, lesütött szemmel és a kalapját forgatta, gyömöszölte a hasa előtt. Apa visszajött és kitessékelté maga előtt az embert. Frigyes nem bírta tovább, utánuk szaladt, még a lépcsőházban utolérte őket és iszonyatos erővel belekapaszkodott apja felöltőjébe. Csak a tekintete kérdezte, mi történt?

— A mama meghalt — mondta az apa hangsúly és színezet nélkül, nagyon mély, rekedt hangon és olyan feketén és süketen, mint az éjszaka, aztán lerázva magáról a gyereket, sietett az idegen után.

Visszament a lakásba. Elza a zongorára borulva sírt. Frici az ablaküvegre szorította homlokát, és a lassú novemberi esőbe bámult.

„Tisztában voltam vele, hogy most sírni kell, s vállammal csináltam is néhány zokogó mozdulatot, hogy Elza, ha az ablak felé néz, hátamon lássa, hogy sírok. De nem sírtam: a sírás zavart volna ennek az új, ismeretlen, óriási szenzációnak, a szomorúságnak felfedezésében: minden erőmet megfeszítve figyeltem befelé. Közben, hogy érzéseimet lekössem, az ablakra tapadó esőcseppek kacskaringós útját követtem szememmel, ahogy lassan, vonakodva gördültek lefelé, kettő összeér, egymásba ömlik, s a megnövekedett súlytól hirtelen kigyózó pataokban lefut.”

Aztán Elza is elment. A konyha felől szaggatott jajgatást hallott. Kiment és megpillantotta Marit. A cselédszoba ajtaja nyitva volt, Mari az ágyra borulva sírt, lármásan, idegtépő, elviselhetetlen parasztzokogással. „En drága naccságám, jaj, Szűz Máriám, drága naccságám...” Újabb megdöbbentő fölfedezés volt ez a fájdalomzuhatag, de nem sokáig tanulmányozhatta, mert a lány észrevette, s most őt kezdte babusgatni, sajnálni.

— Hová mentek apámék? Hova ment Elza?

— Jaj, drága Fricike, ne is kérdezze, viszik a mamát a tetemházba, ott fölboncolják, aztán fölgravatolozzák.

Mindezt síri hangon, a ligeti panoptikum borzalomkamrájának kiszínezett élet-hűségével közölte, aztán a gyerek kérdéseire hirtelen abbahagyta a sírást és részletes magyarázatokba bocsátkozott a boncolást illetően.

Megjött Annus néni, rákönyökölt az ebédlőasztalra és nézett maga elé üveges szemmel.

— Anna néni... most a mamát fölboncolják... hullaházba viszik?

Az asszony fölrezzent.

— Miket beszélsz te itt? Hullaház... boncolás... honnan veszed te ezeket? Nem kisfiú szájába valók... menj, öltözz fel gyorsan, elviszlek Károly bácsiékhoz.

A temetésre is Károly bácsiékkal ment ki. Döbönt csodálkozással nézte a fekete drapériát, az ezüst hímezést, a kandelábereket, amelyekben áttetsző kék lángok lobogtak, a sok-sok fekete ruhás férfit és asszonyt. A virágok nehéz szaga fojtogatta a ravatalozóban, a rokonok sírása csendesesen hullámozott, s a mama mozdulatlanul, keresztbe kulcsolt kezekkel, behunyt szemmel, s átszellemült és meglepett mosollyal feküdt a magasban, mint aki tudja, hogy most őt ünneplik és csodálják; Frigyes látta ezt így, és nagy-nagy csodálattal nézett föl rá ő is.

A Ganz-gyár méltóságteljes dalárdája az ő tiszteletére énekelt mély hangon, szép és szomorú dalokat.

„Csak a fekete harisnyába bújtatott lábai zavartak meg, hogy miért nincs rajtuk cipő?”

Micsoda furcsa és egymásnak ellentmondó, groteszk képeket őrizhetett meg a gyermeki agy az édesanyáról! A véletlen szörnyű fordulatai fölzsabadíthatták benne a hajlamot a megfigyelésre, az utánzásra, az „ábrázolás művészetére”. Korán kezdte ismerni és megfigyelni környezetét, az embereket, akik a válságos pillanatokban mind másként viselkedtek. Korán megfigyelhette önmagán, mit jelent egy-egy új,

félelmetesen ismeretlen érzés: a szomorúság, az elhagyatottság, a magányosság. És megtanult ösztönösen védekezni ellenük, málnás kockacukorral vagy kajánkodó fintorokkal.

Az anya meghalt, a család szétszóródott, az otthon kihűlt. Azok a szép idők egyszer s mindenkorra véget értek.

Az ismerősök, barátok, rokonok sajnálkozással vették körül, megsimogatták a fejét, s minduntalan azt hallhatta, „szegény kis árva”, „milyen egyedül maradt”, „anya nélkül nevelkedik”, „istenem, mi lesz belőle anya nélkül...” Mivel nővérei és öccse is távol voltak, az összes szájalomzuhatag órá szakadt. Ez a toladó sajnálkozás kifejelesztett benne bizonyos ellenszenvet a felnőttek iránt, de arra is rákapatta, hogy már kicsi gyerekként is színészkedjen, olyannak mutassa magát kifelé, amilyennek a felnőttek elképzelték a kis árvát. Tudatosan színt játszott, s ennek reakciójaként későbbi felnőtt életében, s még költészetében is „szemérmetlennek” érezte az *anyám* szót; „a tremolót pedig amivel kiejtik, művészietlennek és hazugnak.”

A mama halála után Mici hazajött külföldről. Frigyesnek a lelkére kötötték, meg ne mondja nővérének, hogy a mama meghalt, azt kell füllenteni, elutazott. Frici feszengve és kényelmetlen érzéssel, de hibátlanul játszotta a kegyes csalást, s elhitte, a tőle alig valamivel idősebb kislány belebetegedne, ha hirtelen tudná meg a valóságot. Ez a szerepjátszás fárasztotta, nyomasztotta. Annál nagyobb volt a meglepetése, amidőn egyik nap ebéd közben, a leves és a hús felszolgálása közti szünetben hozzáhajolt Mici és minden különösebb indulat nélkül, majdhogynem diadalmasan közölte vele, ő tudja: „meghalt a mama, a Mari mondta meg, de meg kellett esküd-nöm, hogy nem árulom el senkinek”.

A mama halála annyira nyomasztotta Fricit, hogy ösztönös védekezésésként sokáig, egyszerűen nem vett tudomást róla. Fényes nappal, képzelődésének teljes tudatában fantáziált. Még évek múltán is, amint az iskolai csengetés a tanítás végét jelezte, fölkapta táskáját, rohant az utcára, és miközben nagy lépésekkel, táskáját lóbálva loholt hazafelé, arról ábrándozott, hogy miként találja otthon édesanyját. Szinte minden nap kiagyalt egy okot, hogy a mama miért nincs otthon mégse, miért kellett hosszú időre elutaznia. Azt is kitalálta, miért kellett „megjátszania” azt a „jelenetet ott a kórházban és a ravatalon”. És minden nap új meg új változatát találta ki találkozásuknak. „Anyám a lépcsőházban vár — így ábrándozott. — Tudja, mikor érkezem: a lépteimet hallja, felszalad, elbújik az atjő mögé, amit én nyitok ki. Közönyös arccal indulok a szoba felé, mint aki természetesen semmit se sejt; de tudok mindent, csak nem rontom el a játékot! S amikor hátulról befogja a szemem, s hallom a nevetését, »na ki vagyok?« hangosan és ámulva kiáltom el: mama!”

Egyszer pedig ezt találta ki:

„Anyám kalapban és kabátban az utcán sétált — meglát, gyorsan befordul a sarkon, előreenged. De én, a másik sarkon háta mögé lopózom — én ijesztem meg: »azt hitted nem látlak? Azt hitted nem ismerlek meg? Mit szólnsz hozzá? Milyen lettem azóta?« és nevetve, ölelve csókoljuk egymást.”

Megint máskor, ezt eszelte ki:

„Anyám már az asztalnál ül, osztja a levest — mikor csöngetek, felugrik, szá-jára teszi az ujját: »ne szóljatok neki gyerekek!« és beszalad a másik szobába. Én közönyösen vetem le a táskám, kabátom, az asztalhoz ülök, szürcsölni kezdem a levest: csak a szívem dobog hevesen, de ezt senki se hallja. És úgy teszek, mintha nem hallanám, hogy lassan és óvatosan nyílik az ajtó...”

Ezek az ábrándozások és csalódásba fulladó reménykedések megviselték az idegrendszerét.

Tizenkét esztendőös lehetett. Egy késő téli délután hittanóráról érkezett haza. Fáradt és kedvetlen volt, a nyirkos hideg a kabátja alá bújt. Sötét hangulatban fűtőrézgett, s mivel még nem készült el a másnapi leckével, a ráváró feladatírás nyomasztotta. Az utcáról fölnézett s látta, a középső szobában ég a villany. Elhatározta tehát, először odamegy és meguzsonnázik.

Az előszobában még jól hallotta lánytestvérei és Józsi beszélgetését, nevetését.

Nagy lendülettel benyitott, de koromsötét és teljes csönd fogadta. Rögtön kitalálta, mi történik. Biztosan összebeszéltek, hogy leoltják a villanyt és elhallgatnak, amikor ő belép, és kíváncsian várják, hogyan viselkedik majd Frici?

Erőltetve préselte ki magából a szavakat:

„— Ugyan ne hülyéskedjete — nagyon jól tudom, hogy itt vagytok.”

A következő pillanatban nevetés harsant és a villany kigyulladt. Körülnézett — reménykedve — és látta a kedves, nevető arcokat, a testvérekét, de csak az övét. Más nem volt ott, valaki hiányzott, akit már régen látott, és akiről most is azt hitte, itt lesz. Ez volt az a pillanat, amikor egyetlenegyszer minden előre való megfontolás, józan ész ellenére vagy képzelődés nélkül bizonyosan úgy érezte, hogy végre az anyja várja őt, ezért oltották el a villanyt, ezért van ez a titokzatoskodó ceremónia.

Elvörösödött, majd halottsápadt lett. Csukló nevetésféle hang tört föl a torkából. Először ő is azt hitte, nevetni fog, aztán hosszú, éles bögés szakadt ki belőle.

„Sírógörcs lett a dologból — emlékezett vissza —, dühöngve sírtam, nem tudták mi bajom, mindenkit elkergettem, le kellett fektetni. Azt hitték, hisztériás roham. Soha nem árultam el senkinek.

Hat évvel halála után sirattam el először anyámat...”

A mama halála után a család egy időre szétszóródott. A három nagylányt, Elzát, Adát és Gizit beadták a „hosszú és fura nevű” Esztergom Vízivárosi Érseki Felsőbb Nevelő Intézetbe. Csak Mici, Frici és Jozsele maradt otthon.

Alig nyugodott meg a család a mama betegsége és halála után, újabb riasztó sürgöny érkezett Bécsbe: a kis Józsi súlyos beteg. Himlőt kapott, a szérum nem használt, sőt mintha rohamosan romlott volna az állapota. Az orvosok, akik nemrég még az anyja haldoklása mellett asszisztáltak tehetetlenül, most a legkisebb Karinthy gyerek vergődését és gyors fogyatkozását szemlélhették. Az apa már megrendelte a koporsót, ugyanott, ahol a mamáét néhány héttel azelőtt, s a gyermeket hazaszállította a kórházból. Már mindenki föladta a reményt. Karinthy József azonban, Kneipp-plébános lelkes híve, még tett egy kísérletet. Sebastian Kneipp a hydroterápia megalkotója volt, huszonöt évvel idősebb Karinthy Józsefnél. 1897-ben halt meg. Gyógykezelési módszerei abban az időben a legkorszerűbbek, de mai szemmel meglehetősen furcsának látszanak. Hidegvízkezelését önmagán kísérletezte ki: súlyos betegségéből hidegvízzel gyógyította ki önmagát.

A legfurcsább, de a legnépszerűbb gyógyeljárása a nedves fűvön mezítláb járkálás volt. A papa könyvtárában megvolt az 1866-ban megjelent *Meine Wasserkur*, Kneipp népszerű kézikönyve.

A kis Józsi környezete legnagyobb elképedésére néhány percre hideg vízbe mártogatta. A kisgyerek ezt kibírta, sőt állapota egy idő múltán rohamosan javulni kezdett. A család némely tagjai kételkedtek abban, hogy ez a fura gyógymód okozta volna a hirtelen javulást, az apát azonban ez az eset még jobban megerősítette a természetes gyógymódba vetett hitében. És a kis Jozsele szerencsés gyógyulása után megvette Kneipp új könyvét, a kétkötetes *Mein Testament*-et.

A tragikusan induló, de szerencsésen végződő betegség után jelentkezett a bécsi nagynéni, az aranyos, melegszívű Helén, és magával vitte a kisgyereket. Nemcsak azért, mert az új Kneipp-kötetek árnyékában az apa gyógyászati elképzelései még fenyegetőbbé váltak, hanem azért is, mert Karola a kis csecsemőt Helén védelmébe ajánlotta a halálos ágyán. A Skandináviába és Párizsba települt Gizi és József is a legnagyobb szeretettel emlékezett vissza gyerekkoruk védangyalaira, a nagynénikre. Karinthy József ilyenképpen:

„Ez a Helén néni külön említést érdemel, mert később is — bár elég ritkán jött hozzánk látogatóba Pestre — mégis valahogyan az egész család öröme és valóságos védangyala maradt: Rafael anygalkákra emlékeztető, mosolytól és jóságtól sugárzó kövérkés arc, melyen elképzelhetetlennek látszottak a méreg és a malícia árnyékai: ha nagyritkán összehúzta a szemöldökét, jóleső nevetést váltott ki vele: »Tante, bist du böse« (Nénike, mérges vagy) mondta ilyenkor hahotázó kórusban az egész család.

Négyéves bécsi tartózkodásom életemnek szinte valószínűtlennek tetsző tündéri korszaka — persze csak elmosódott impresszionista kép formájában maradt meg bennem — napsütés, ragyogó szalon (vagy ebédlő?), óriási, fénylő barna bútorok, feketekávé erős illata.”

A Damjanich utcában hárman maradtak tehát. És persze Mari, aki szegény falusi cselédlánnyól családtaggá avanzsált, s afféle patriarchális jószokás szerint átvette a hatalmat a gyerekek fölött. Aztán lett egy beosztottja is, Lujza néni, a házvezetőnő. A kis Fricinek azonban nagyon hiányzott a mama változatlanul, mert anyaihoz hasonló szeretetet csak Maritól kapott olykor. Legjobban az esti meséket hiányolta; a mama minden este mesélt csodálatos szörnyekről és tündérekről. Ezekre az estékre emlékezve addig nyaggatta az apját, amíg nehezen, de beleegyezett, hogy mond majd valami mesét, csak vetközzön és feküdjön le.

Frici és Mici izgatottan várták a lámpaoltást. Bejött a papa, kitapogatta az ágy szélét, leült és azt kérdezte:

— Miről meséljek?

Szellemtörténetet, tündérmesét, vagy valami izgalmas, kalandosat, volt a válasz. És az apa elkezdte: „Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy hatalmas, óriási, mérhetetlen nagy ködtenger. Akkora, hogy azt ember el sem tudja képzelni. Ez a ködtenger gázból volt és lassan forgott körbe. A kör közepén kicsit sűrűbb volt a gáz, s mivel itt nagyobb volt a tömege, a tömegvonzás következtében, a gázszemcskék egyre jobban közeledtek a középponthoz. Ahogyan csökkent ennek a nagy-nagy gáztengernek a kiterjedése, úgy gyorsult föl a forgása is a mechanika törvénye szerint, és egyszerre, hopp csak! Mi történt? A forgó ködtömeg egyenlítőjén, ahol a forgásban levő tömeg részecskéinek a sebessége elérte a maximumot, a centrifugális erő és a centrális vonzás kiegyenlítődött. És akkor levált egy gázgyűrű a ködtömeg széléről és a gázgyűrű forgott tovább és a forgás következtében egy nagy ködgömböc alakult ki belőle és egyre sűrűsödött, tömörebbé vált és egyre gyorsabban forgott...”

Ha ezek az egyre gyakoribbá váló esti mesék nem is tudták feledtetni az anya áhitott tündérmese világát, de egy új világra nyitották ki korán az iskolás gyerekek szemét, a természettudományok világára.

Gyerekkorának képzeletbeli és álmodozásos anyaélménye mellett a legnagyobb, kétségtelenül a valóságos és érzékelhető Budapest-élménye volt.

Karinthy egész írói életműve a polgári-városi, budapesti „folklórból” táplálkozott. Esmélő gyerekségétől kezdve a városi élet, a századfordulós Budapest dinamikus fejlődése és napról napra gyorsabb átalakulása határozta meg élményvilágát. 1897-ben, a millennium évében 10 esztendő. Éppen Karinthy gyerekkorának első évtizedében változik meg a város arculata, s mire leérettségizik, a szeme láttára bontakozik ki a két egyesített, ősi múltú, de provinciális kisvárosból Budapest-világváros. Ezt az átalakulást csak nagyon kevés magyar író élte át olyan közvetlenül, olyan szuggesztivitással, mint éppen Karinthy.

1874-ben egyesült Pest és Buda. Az első öt esztendőben — évenként — Budán átlagosan 41—60, Pesten 199—332 lakás épül. Karinthy életének első tíz esztendejében, tehát 1887 és 1897 között ez az arány Budán 235—301, Pesten 725—816-os lakás-átlagra emelkedik. A századforduló előtti évekig 9384 épületet emelnek. Ebből 6423 a lakóház. A főváros lakásállománya 50,4%-kal növekedik. Az összes épületek száma: 1881-ben Budán 4310, Pesten 6438, 1897-ben Budán 5934, Pesten már 10 895 épület található. A főváros épületeinek összlétszáma 1881-ben 10 748, 1897-ben 16 829.

Érdekesen csökkennek az építési költségek is. 1874-ben egy földszintes ház átlag 19 432 koronába, 1897-ben 13 455 koronába kerül. Egy háromemeletes ház építési költsége még kedvezőbben alakul.

1874-ben egy háromemeletes ház 279 922 koronába kerül, 1897-ben mindössze 170 336 koronába.

Az építési költség egy szögmetére így csökken: 438 korona 1874-ben, 270 korona 1897-ben.

Amikor Karinthy elemista, körülbelül 8300 régi és 6400 új lakóépület áll Budapesten.

A kilencvenes években lett készen a Kőbányai serfőzde, a Lujza gőzmalom, a Vámház körúti, a Rákóczi téri, és az István téri vásárcsarnok; a Markó utcai reáliskola, ahová Karinthy is járt, néhány hónap alatt nő ki a földből. 1896-ban épül föl a Múcsarnok, és mai alakját lényegében abban az időben nyeri el a Városliget. Kialakul a Váczi, a Kerepesi, az Üllői, a Soroksári út — a városból kifelé vezető országutakból. És persze a Millenniumi emlékmű éppenúgy, mint az Iparművészeti Múzeum. A Sugár út lényegében készen van már, de 1896-ban tíz hónap alatt épül meg a földalatti vasút, az 1861-es londoni földalatti után az első az európai kontinensen. 1896-ban nyitották meg a Vígszínházat. Karinthy gyerekkorában már működik az Operaház, a Nemzeti Színház, a Népszínház. A Budai Várszínház mellett a Budai Krisztinavárosi színpark. A cirkuszosok között a legnépszerűbb volt a Hermann-féle Orfeum a Hajós utcában, szemben az Operával. A korabeli bédekkerek kihangsúlyozták, hogy ez a látványosság „úri hölgyeknek nem való”.

A cukrászdákat viszont rendszerint csak hölgyek látogatták. A legelőkelőbbnek a Gizella téri Kugler számított, kedvelt volt a Nádor utcai Schachner és a Sugár úti Bauer cukrászda. De szivarozni egyikben sem illett, ha netán mégis betévedt oda egy úr — annak szólt ez a tilalom. Persze kiskocsmák, kávéházak, cukrászda lépten-nyomon akadtak a fővárosban. Ezek közül Mari az utóbbiakba vitte a gyerekeket — természetesen.

Gizi, József és Frigyes naplóiból, visszaemlékezéseiből pontosan kikövetkeztethetjük, hogy a gyerekek az egész várost birtokolták, jöttek-mentek benne, részt vettek a város utcai életében és örökösen ámuldoztak gyors átalakulásán. Ezért lényeges erről szólni, legalább vázlatosan.

Az általuk is ismert városképhez hozzátartoztak a nyilvános fürdők. A régi török kori gőzfürdők, a Rudas, a Rácz és a Királyfürdő mellett a városligeti Ártézi fürdő, a Dunai úszófürdők nyáron, de télen szívesen fordultak meg a Kazinczy utcai és Erzsébet körúti gőzfürdőben is.

A sportélet látványosságait is fölkeresték a Karinthy gyerekek. Az alagi és a Kerepesi úti pályákon lóversenyeket tartottak. A Margitsziget partjáról nézhették és nézték is a regatta versenyeket, és néha, nagyobb ünnepélyek alkalmával a látványos vízi fölvonulásokat.

A kis Frigyes és testvérei életében olykor szerepet játszottak a rendszeres, évenként ismétlődő ünnepélyek. Húsvéthétfőt a Gellért-hegyen, pünkösdhétfőt a Sváb-hegyen, május elsejét a Városligetben ünnepelték. A legnagyobb tömeget megmozgató ünnepség az augusztus huszadikai Szent István napja volt, de sok embert vonzott az óbudai búcsú is június 29-én.

A korabeli városi ember számára Nyugat- és Kelet-Európában is a látványosságok, a panorámák biztosítottak fontos szórakozási lehetőséget. A Karinthy gyerekek elsősorban ezeket látogatták. A kilencvenes években a mozielőadásokat még főként kávéházakban tartották, és gyerekek ritkán vehettek részt rajtuk.

A Karinthy gyerekek visszaemlékezéseit követve, először az 1893-ban megnyílt városligeti nagy körképet kell megemlítenem, amit Feszty Árpád festett a magyarok bejöveteléről, a honfoglalásról, az itt talált őslakosságról és a pogány magyar isteniszteletekről. (K. József emlékezete szerint.) De Karinthy Frigyes szívesen nézte meg a Nemzetközi panorámát is, az Andrássy út és a Gyár utca sarkán, amely színes képekben mutatott be tájakat és városokat a világnak szinte valamennyi országából. Egy-egy sorozat 50—50 képből állt. Az Aréna úti és a ligeti fásor sarkán Dante Divina Komédiáját mutogatták panorámaképekben. Arra nincs ugyan adatom, hogy Karinthy látta ezt a sorozatot is, de arra igen, hogy a „pokol iszonyatait tárgyalló kiállítás” leginkább a „groteszk borzalmakra éhes diákokat” vonzotta. Nehezen elképzelhető, hogy ezt a látványosságot éppen csak a Karinthy gyerekek nem nézték meg. És egyidőben rendkívül népszerű volt a lengyel szabadsághős, Kościuszko győ-

zelmét bemutató panoráma is. A nemzeti szabadságmozgalmakhoz nagyon korán vonzódoó gyerek Karinthy aligha kerülte el ezt a panorámát.

A képtár-látogatásokról szóló naplóföljegyzései már a millennium utáni időkre szolgáltatnak becses adatokat, 1898-tól 1900-ig.

Karinthy művészetében, de főleg lokálpatriotizmusában elhatározó érzelmi szerepet játszott az a tény, hogy ő nem örökre kapta Budapestet, nem beleszületett, hanem vele együtt nőtt föl. Azok a Karinthyval egyvadású, pesti polgári írók, akik vidékről kerültek a New York kávéház környékére, Kosztolányitól Szép Ernőig és Gábor Andortól Krúdy Gyuláig, mind másképpen fogalmazták meg Budapest — nagyváros — polgárságélményüket, mint Karinthy. Kosztolányi rácsodálkozott az akkor már kész nagyvárosra, s élete végéig megőrzött bizonyos vidékies áhítatot iránta. Krúdy a múltját kereste, s szinte mindvégig idegen maradt jelenétől. A századforduló valóságára pedig csak később sóvárgott vissza. Gábor Andor fölényeskedve és rossz oldalait szatirizálva akart szabadulni a rá gyakorolt nagyvárosi hatástól. Karinthyban áhítat sem volt, nem is lehetett, mert hiszen az Üllői úttól a Városligetig vele együtt növekedett a város, s minden megnyilvánulása természetes volt a számára. Szeretetet vagy nosztalgiát sem érzett iránta. Annak vette, ami. Városi, polgári mivoltát sem hangsúlyozta soha, ebbe is beleszületett. Dinamizmusát sem csodálta, ez is természetes volt a számára. Nosztalgiát csak a harmincas évekbeli náciizmus veszélye fakasztott föl benne: ekkor már tündérinek, napfényesnek, boldog, letűnt világnak látta, és bizony elvágyakozott a millennium idejére (*Üzenet a palackban* című kötete).

A gyerekkori szórakozási formák típusai, a látványosságok minden bizonnyal alakíthatták látáskultúráját. Az irodalomtörténet eddig nem sokat foglalkozott ezekkel a benyomásokkal, Karinthy és más írók vizuális kultúrájának elemzésével. Pedig, például a városligeti bábszínházak, mutatványosok, cirkuszi előadások, amelyek egy jelentős időtartamú korszakban szinte az egyetlen látványélményt kínálták a cseperedő írójelölteknek. Sokak művészetében később jelentős motívum- és jelképi szerepet játszottak. De a látványosságoknak nemcsak közvetlen, hanem áttételes szerepét is kereshetnénk a fölnőtté érett írók művészetében. Karinthy számára például az ugyancsak századforduló előtt megismert mozi is nagyobb s művészi fantáziaillető élmény, mint azok számára, akik később beleszületnek a mozikultúrába, azt készen kapják. Karinthy akárcsak a várost, a mozit is születésétől kezdve, dinamikus fejlődésében ismeri meg. Nem véletlen, hogy ő hisz a hangosfilmben, pontosabban a beszélő filmben, Kosztolányi már nem. Kosztolányi készen kapja a mozitól a kifejlődött tökéletes némafilmet. Karinthy végigéli a némafilm fejlődését.

Hasonlóképp alakul viszonya a technikai fejlődéshez.

A budai gőzszikló 1868 óta működik. Két-három percenként indul egy-egy szerelvénye, s a gyerek Karinthy ezt már készen kapja. Nem is hagy benne semmiféle emléket. A svábhegyi fogaskerekű is működik 1874 óta. Propellerek régen járnak a Dunát és kötik össze a két rakpartot. Csiky Gergelyt meg is ragadja a csavargőzös-romantika. Karinthyt már nem. Készek a pályaudvarok is. A vasút még Petőfi élménye. A déli vaspályától a Nyugatiba és a Keletibe az összeköttetést még omnibuszok, egyfogatú komfortáblék és kétfogatú fiákerek bonyolítják le. A bécsi gyorshoz azonban, amelyik este kilenckor érkezik, kevés jármű kocog ki, ezen keseregnek is eleget a humoristák.

A fő tömegközlekedési eszköz a lóvasút. De éppen 1896-ban kezdik bevezetni az elektromos közlekedést. 1896 nyarára az óbudai és zugligeti vonalakon már elektromos kocsik közlekednek. És a népszórakoztatás centrumába, a Városligetbe is elektromos vasutak viszik a közönséget. 1896-ban indul meg a Nagykörúton is a villamosforgalom. A Nyugattól a Boráros térig vezet az első vonal. Karinthy 20—22 perc alatt tette meg velük az utat. Ebben az esztendőben készül el a Budapest—Újpest, rákospalotai villamos vasút, s 1897. május 2-án nyitják meg a földalatti vasutat. Verne számára az utazás mindennemű formája még kaland, élmény. Karinthy számára ebből már csak az elektromosság az újszerű. A modern technika neki már ter-

mészetes valóság. A science fiction ezért már nem cél, csak szatirikus eszköz műveiben. (Jókainál is hihetetlenül gyorsan azzá válik.)

A közvilágítást is Karinthy gyerekkorában forradalmasítják. 1893-tól építik ki az elektromos hálózatot. A karbidlámpák helyett villanygömbök égnék. És 1896 körül már három-négyezer telefon-előfizető van Budapesten. Visszaemlékezések szerint közöttük van Karinthy Frigyes apja is. Külön élmény lehetett a kis Karinthy gyerekek számára a telefonhírmondó, hiszen az már zenei előadásokat is közvetített.

Természettudományos, technikai élményei, műveltsége is a hihetetlenül gyorsan fejlődő fővárossal kapcsolatosak. Az utcán, a közintézményekben, a magánlakásokban valósultak meg ezek, s elsősorban — nem elhanyagolható szempont — a polgári osztályok számára. Szükségszerűen más tehát egy századforduló előtti városi proletár, vagy vidékről fölkerült falusi ember kapcsolata a technikai civilizációhoz, mint mondjuk Karinthy társadalmi rétegéé. Apjától filozófiai, természettudományos műveltséget kap már tízéves kora körül, de imponálhat neki nagy nyelvtudása is. Mint ahogyan a legtöbb Karinthy gyerek, több nyelven beszél kitűnően. De apja minden reggel a gyárba megy, s nem hivatalba vagy esetleg a vármegyeházára. Karinthy gyerekkorában a magyar technikai civilizáció már európai rangúvá válik. Világhírű magyar tudósok és felfedezők sikereivel vannak tele az újságok. Mindezek azonban már a következő Karinthy-évtized élményvilágába vezetnek. Mindenesetre nincs meg számára a technikai fejlődés, a városkorszerűsödés nyugattól elmaradt, második fázisjellege. Éppen azért, mert Budapesten él, a modernizációt közvetlenül és szinte az első európai hullámban éli át. (Árnyalati különbségek, tempólemaradások egy-egy területen ezúttal elhanyagolhatók.)

Karinthy Frigyes élete első tíz esztendejében hihetetlenül sok és ellentmondásos benyomás éri. Érzelmi élete, éppen édesanyja korai halála miatt fölfokozódik. Nyugtalan, nem találja a helyét, nem érzi jól magát, s nagyon hamar kifejlődnek benne a kritikai hajlandóságok. Ugyanakkor hitt a változás értelmében és a fejlődés lehetőségességében már kora gyerekségétől kezdve. Az anya elvesztése a változás nyomasztó és pótolhatatlan hiányt keltő egyik típusa volt a számára. De ha kilépett a pesti utcára, a változásnak ezzel ellentétes előjelű, kedvező típusait ismerhette meg. És ez volt olyan nagy hatással rá, legalábbis egy idő után, mint az anyja elvesztése miatt fölfakadó fájdalma. A városban járva azt tapasztalhatta, hogy értelme van a változásnak, a fejlődésnek, a technikának és a tudománynak. A villamosvasút jobbnak bizonyult a lóvasútnál. A megmozduló kép érdekesebb volt a festői, de mégiscsak álló-merev panorámáknál. A ligeti mutatványos nem tudott olyan trükköket, mint a mozi. És ha zenét akart hallani, már nem kellett elmenni a filharmonikusokat meghallgatni, a Zeneakadémia nagytermébe látogatni, elég volt otthon fölvenni a telefonkagylót. Ezeknek a ma már érdektelen technikai vívmányoknak a lélektani jelentőségét nagyon nehéz teljes egészükben, mélységükben fölfogni. Kiváltképp egy túlérzékeny, de a tudományok iránt is fogékony kisgyerek életében. Látásmódjának, képzeletvilágának kialakulásában.

Emberi kapcsolatokat iskolában, otthon vagy másutt nehezen tudott kiépíteni élete első tíz esztendejében. A felnőttekkel szemben bizalmatlan volt, a gyerektársakkal szemben gátlásos maradt. Szellemi tevékenysége, magabafoglaló érzelmi élete azonban rendkívül gazdag lehetett már ekkor is. Erre a következő tíz esztendő napló- és emlékezetanyaga is szolgáltat fogódzókat.